

ALISTER E. MCGRATH UVOD U KRŠĆANSKU TEOLOGIJU

BIBLIOTHECA FLACIANA
SVEZAK IV

Preveo Zoran Grozdanov

Recenzenti Dr. Marijan Jurčević, Dr. Željko Tanjić

Urednik Dr. Lidija Matošević

Teološki fakultet 'Matija vlačić ilirik', Zagreb
Ex libris, Rijeka

2006

Nakladnici

Teološki fakultet "Matija Vlačić Ilirik", Radićeva 34, Zagreb
Ex libris d.o.o., Riva 4, Rijeka

Naslov izvornika

Alister E. McGrath
Christian theology: An introduction, 3rd edition, 2003.
© Blackwell Publishing, UK

Za nakladnike

Dr. Lidija Matošević
Željko Međimorec

Prijevod Zoran Grozdanov

Teološka redakcija Lidija Matošević
Teološko-jezična lektura Ruben Knežević
Dizajn Damir Bralić
Tipografija Nikola Djurek (Amalia 8,5/12, Nota 7/9)
Oblikovanje karata Hrvoje Živčić
Tisak Grafomark d.o.o., Zagreb
Uvez Grafomark d.o.o., Zagreb

© Blackwell Publishing, UK

© za hrvatski prijevod Teološki fakultet "Matija Vlačić Ilirik", Radićeva 34, Zagreb / Ex libris
d.o.o., Riva 4, Rijeka – 2006

Sva prava pridržana. Ni jedan dio ove knjige ne smije se bez odobrenja nakladnika reproducirati ili prenositi u bilo kojem obliku, ni na koji način, elektronički ili mehanički, uključujući fotokopiranje, snimanje ili pohranjivanje u bazu podataka.

KRATKI SADRŽAJ

- Cilj knjige, 21
- Predgovor, 23
- Predgovor hrvatskom izdanju, 25
- Za studente: Kako se koristiti ovim djelom, 27
- Za nastavnike: Kako se koristiti ovom knjigom, 29
- Zahvale, 31
- Napomena autora, 32

PRVI DIO Razdjelnice: Razdoblja, teme i kršćanski teolozi

Uvod, 35

- 1 Patrističko razdoblje oko 100. – 451. godine, 37
- 2 Srednji vijek i renesansa, oko 1050. – oko 1500. godine, 59
- 3 Razdoblje reformacije i postreformacijsko razdoblje, oko 1500. – oko 1750. godine, 85
- 4 Moderno doba, oko 1750. do danas, 112

DRUGI DIO Izvori i metode

- 5 Uvodne napomene, 155
- 6 Izvori teologije, 173
- 7 Spoznaja Boga: Naravna i objavljena, 209
- 8 Filozofija i teologija: Uvođenje u dijalog, 229

TREĆI DIO Kršćanska teologija

- 9 Nauk o Bogu, 267
- 10 Nauk o Trojedinome Bogu, 315
- 11 Nauk o osobi Isusa Krista, 337
- 12 Vjera i povijest: Novi kristološki program, 369
- 13 Nauk o spasenju u Kristu, 393
- 14 Nauci o ljudskoj naravi, grijehu i milosti, 425
- 15 Nauk o Crkvi, 459
- 16 Nauk o sakramentima, 487
- 17 Kršćanstvo i svjetske religije, 509
- 18 Posljednje stvari: Kršćanska nada, 527

Rječnik teoloških pojmova, 549

Kazalo imena, 561

SADRŽAJ

Kratki sadržaj, 7
Popis ilustracija, 20
Cilj knjige, 21
Predgovor, 23
Predgovor hrvatskom izdanju, 25
Za studente, kako se koristiti ovim djelom, 27
Za nastavnike, kako se koristiti ovom knjigom, 29
Zahvale, 31
Napomena autora, 32

Prvi dio
Razdjelnice razdoblja, teme i kršćanski teolozi, 33
Uvod, 35

I Patrističko razdoblje, oko 100. – 451. godine, 37

Objašnjenje pojmova, 40
Pregled patrističkog razdoblja, 40
Ključni teolozi, 42

justin mučenik, 42
irenej lyonski, 43
origen, 43
tertulijan, 43
atanazije, 43
augustin iz hipona, 43

Razvoj ključnih teoloških pitanja, 45

opseg novozavjetnog kanona, 45
uloga predaje, 46
odnos između kršćanske teologije i svjetovne kulture, 47
ustanovljenje ekumenskih simbola vjere, 50

Apostolsko vjerovanje, 51
Nicejsko vjerovanje, 51

dvije naravi u isusu kristu, 52

škole, 52
Rasprave, 52
Koncili, 53

nauk o trojedinome bogu, 53
nauk o crkvi, 53
nauk o milosti, 54

Ključna imena, riječi i izričaji

Pitanja uz 1. poglavlje

Dodatna literatura

2 Srednji vijek i renesansa oko 1050.–oko 1500. godine, 59

Objašnjenje pojmova, 62

srednji vijek, 63

renesansa, 64

skolastika, 65

Realizam i nominalizam, 66

Moderni put, 67

Moderna augustinska škola, 67

humanizam, 68

Sjevernoeuropski humanizam, 70

Švicarski humanizam, 70

Francuski humanizam, 71

Engleski humanizam, 72

Ključni teolozi, 72

anselmo canterburyjski, 72

toma akvinski, 73

duns scotus, 74

vilim ockham, 75

erazmo roterdamski, 75

Razvoj ključnih teoloških pitanja, 76

učvršćenje patrističkoga naslijeđa, 77

istraživanje uloge razuma u teologiji, 77

razvoj teoloških sustava, 78

razvoj sakramentalne teologije, 78

razvoj teologije milosti, 78

uloga marije u shemi spasenja, 79

izravni povratak na izvore kršćanske teologije, 79

kritika vulgate, 80

Bizantska teologija, 81

Ključna imena, riječi i izričaji

Pitanja uz 2. poglavlje

Dodatna literatura

3 Razdoblje reformacije i postreformacijsko razdoblje, oko 1500.–oko 1750. godine, 85

Objašnjenje pojmova, 88

luteranska reformacija, 89

kalvinistička reformacija, 90

radikalna reformacija (anabaptizam), 91

katolička reformacija, 92

Ključni teolozi, 92

martin luther, 92

jean calvin, 93

huldrych zwingli, 94

Razvoj ključnih teoloških pitanja, 95

izvori teologije, 95

- nauk o milosti, 95
- nauk o sakramentima, 96
- nauk o crkvi, 96
- Razvoj teoloških djela , 96
 - katekizmi, 96
 - vjeroispovijedanja, 98
 - djela iz sustavne teologije, 99
- pokreti nakon reformacije, 101
 - protestantska ortodoksija, 101
 - rimokatoličanstvo, 104
 - puritanizam, 106
 - pijetizam, 106
- Ključna imena, riječi i izričaji
- Pitanja uz 3. poglavlje
- Dodatna literatura

4 Moderno doba, oko 1750. do danas, 111

- Prosvjetiteljstvo, 112
 - prosvjetiteljstvo i protestantizam, 113
 - prosvjetiteljska kritika kršćanske teologije: , 115
 - opći pregled, 115
 - prosvjetiteljska kritika kršćanske teologije: , 116
 - posebna pitanja, 116
 - Mogućnost čudesna, 116
 - Pojam objave, 117
 - Nauk o iskonskom grijehu, 117
 - Problem zla, 117
 - Položaj i tumačenje Pisma, 118
 - Identitet i značaj Isusa Krista, 118
- teološki pokreti nakon prosvjetiteljstva, 119
 - romantizam, 119
 - marksizam, 121
 - liberalni protestantizam, 124
 - modernizam, 127
 - neoortodoksija, 129
 - rimokatoličanstvo, 130
 - istočno pravoslavlje, 131
 - feminizam, 132
 - postmodernizam, 134
 - teologija oslobođenja, 137
 - crnačka teologija, 138
 - postliberalizam, 140
 - evangelikalizam, 142
 - pentekostalni i karizmatski pokreti, 143
 - teologije u zemljama u razvoju, 144
 - Indija, 145

Afrika, 147
Ključna imena, riječi i izričaji
Pitanja uz 4. poglavlje
Dodatna literatura

Drugi dio, Izvori i metode

5 Uvodne napomene, 155

- Radna definicija teologije, 155
- Razvoj teologije kao akademske discipline, 156
- Arhitektura teologije, 159
 - biblijska istraživanja, 159
 - sustavna teologija, 160
 - povijest teologije, 161
 - filozofska teologija, 162
 - pastoralna teologija, 162
 - duhovnost ili mistična teologija, 163
- pitanje prolegomene, 164
- Predanje i neutralnost u teologiji, 166
- Pravovjerje i hereza, 168
 - povijesni aspekti, 168
 - teološki aspekti, 169

Pitanja uz 5. poglavlje
Dodatna literatura

6 Izvori teologije, 173

- Pismo, 173
 - stari i novi zavjet, 174
 - riječ božja, 178
 - narativna teologija, 178
 - metode tumačenja svetoga pisma, 182
 - teorije o inspiraciji svetoga pisma, 187
- Razum, 188
 - razum i objava: , 188
 - tri modela, 188
 - deizam, 190
 - prosvjetiteljski racionalizam, 191
 - kritika prosvjetiteljskog racionalizma, 192
- Predaja, 193
 - teorija jednog izvora predaje, 196
 - teorija dvostrukog izvora predaje, 196
 - potpuno odbacivanje predaje, 197
 - teologija i štovanje: , 198
 - važnost liturgijske tradicije, 198
- Religiozno iskustvo, 199
 - egzistencijalizam: , 199
 - filozofija ljudskog iskustva, 199

iskustvo i teologija: , 200
dva modela, 200
 Iskustvo i teologija: , 201
 Dva modela, 201
 Iskustvo kao nešto što treba biti protumačeno, 202
 feurbachova kritika teologija zasnovanih na iskustvu, 204

Pitanja uz 6. poglavlje

Dodatna literatura

7 Spoznaja Boga: Naravna i objavljena, 209

 Ideja objave, 209

 Modeli objave, 211

 objava kao nauk, 211

 objava kao prisutnost, 213

 objava kao iskustvo, 214

 objava kao povijest, 215

 Naravna teologija: njezin doseg i ograničenja, 216

 toma akvinski o naravnoj teologiji, 216

 calvin o naravnoj teologiji, 217

 reformirana tradicija o naravnoj teologiji, 219

 pristupi otkrivanju boga u prirodi, 220

 Prigovori naravnoj teologiji, 221

 teološki prigovor: , 221

 karl barth, 221

 filozofski prigovor: , 224

 alvin plantinga, 224

Pitanja uz 7. poglavlje

Dodatna literatura

8 Filozofija i teologija: Uvođenje u dijalog, 229

 Neki filozofski utjecaji, problemi i rasprave, 229

 platonizam, 230

 aristotelizam, 231

 racionalizam i empirizam, 232

 realizam i idealizam realizam i idealizam, 235

 logički pozitivizam: , 236

 bečki krug, 236

 zahtjev za falsifikacijom: , 240

 karl popper, 240

 Narav vjere, 243

 vjera i znanje, 243

 vjera i spasenje, 244

 usporedba tome akvinskoga i luthera, 245

 Može li se Božja egzistencija dokazati?, 246

 ontološki argument anselma canterburyjskog, 246

 pet putova tome akvinskoga, 249

- kozmoški argument, 251
- kalamski argument, 252
- teleološki argument: , 254
- william paley, 254
- Narav teološkog jezika, 256
 - analogija, 257
 - metafora, 259
 - akomodacija, 260
 - analiza slučaja: , 261
 - kopernikanska rasprava, 261
- Pitanja uz 8. poglavlje
- Dodatna literatura

- Treći dio, Kršćanska teologija
- 9 Nauk o Bogu, 267
 - Je li Bog muško?, 267
 - Osobni Bog, 269
 - određenje 'osobe', 270
 - dijaloški personalizam, 272
 - Može li Bog patiti?, 274
 - klasično gledište: , 275
 - nemogućnost božje patnje, 275
 - bog koji pati, 276
 - božja smrt?, 279
 - Božja svemoć, 281
 - definiranje svemoći, 282
 - dvije božje moći, 283
 - poimanje božjeg samoograničenja, 284
 - Božje djelovanje u svijetu, 285
 - deizam: , 285
 - bog djeluje kroz prirodne zakone, 285
 - tomizam: , 286
 - bog djeluje putem drugotnih uzroka, 286
 - procesna teologija: , 287
 - bog djeluje putem uvjeravanja, 287
 - pierre teilhard de chardin: , 289
 - točka omega, 289
 - Teodiceja: Problem zla, 291
 - irenej lyonski, 291
 - augustin iz hipona, 292
 - karl barth, 293
 - suvremeni doprinosi, 293
 - Bog kao stvoritelj, 294
 - razvoj nauka o stvaranju, 295
 - implikacije nauka o stvaranju, 297
 - modeli razumijevanja boga kao stvoritelja, 298

- stvaranje i vrijeme, 300
- stvaranje i kršćanski pristupi ekologiji, 301
- stvaranje i odnos između teologije i prirodnih znanosti, 302
 - Kontinuitet između znanosti i teologije, 302
 - Razlika između teologije i znanosti, 303
 - Suprotnost između teologije i znanosti, 304

Duh Sveti, 305

- modeli poimanja duha svetoga, 305
- rasprava o božanstvu duha svetoga, 306
- augustin iz hipona: , 309
- duh kao sveza ljubavi, 309
- djelovanja duha, 310
 - Objava, 310
 - Spasenje, 311
 - Kršćanski život, 311

Pitanja uz 9. poglavlje

Dodatna literatura

10 Nauk o Trojedinome Bogu, 315

- Biblijski temelji nauka o Trojedinome Bogu, 315
- Povijesni razvoj nauka o Trojedinome Bogu: , 316
- Termini, 316
- Povijesni razvoj nauka o Trojedinome Bogu: Ideje, 317
 - perihoreza, 320
 - aproprijacija, 320
- Dvije trinitarne hereze, 322
 - modalizam, 322
 - triteizam, 323
- Trojedini Bog: , 324
- Šest modela, 324
 - kapadočani, 324
 - augustin iz hipona, 325
 - karl barth, 327
 - karl rahner, 329
 - robert jenson, 330
 - john macquarrie, 331
- Filioque* kontroverza, 333

Pitanja uz 10. poglavlje

Dodatna literatura

11 Nauk o osobi Isusa Krista, 337

- Odnos između kristologije i soteriologije, 337
- Mjesto Isusa Krista u kršćanskoj teologiji, 339
 - isus krist je povijesna ishodišna točka kršćanstva, 339
 - isus krist objavljuje boga, 340
 - isus krist je donositelj spasenja, 340

- isus krist kao model otkupljenog života, 341
- Kristološke tvrdnje u Novom zavjetu, 341
 - mesija, 342
 - sin božji, 343
 - sin čovječji, 343
 - gospodin, 344
 - bog, 344
- patristička rasprava o kristovoj osobi, 346
 - rani doprinosi: , 346
 - od justina mučenika do origena, 346
 - arijevska kontroverza, 347
 - aleksandrijska škola, 350
 - antiohijska škola, 351
 - 'komunikacija svojstava', 353
 - adolf von harnack o razvoju patrističke kristologije, 354
- Modeli razumijevanja božanske prisutnosti u Kristu, 356
 - primjer pobožnog života, 356
 - simbolička prisutnost, 357
 - krist kao posrednik, 358
 - prisutnost duha, 360
 - objaviteljska prisutnost, 362
 - supstancijalna prisutnost, 363
 - kenotički pristupi kristologiji, 365
- Pitanja uz II. poglavlje
- Dodatna literatura

- 12 Vjera i povijest: Novi kristološki program, 369
 - Prosvjetiteljstvo i kristologija, 369
 - kritika čudesa, 370
 - razvoj doktrinarnog kriticizma, 370
 - metafizička poteškoća, 372
 - Problem odnosa između vjere i povijesti, 372
 - kronološka poteškoća, 372
 - egzistencijalna poteškoća, 374
 - U potrazi za povijesnim Isusom, 374
 - podrijetlo potrage za povijesnim isusom, 375
 - u potrazi za isusovom religioznom osobnošću, 376
 - kritika potrage za povijesnim isusom, 1890.-1910., 377
 - povlačenje iz povijesti: , 380
 - rudolf bultmann, 380
 - u novoj potrazi za povijesnim isusom, 381
 - treća potraga za povijesnim isusom, 383
- Kristovo uskrsnuće: Događaj i značenje, 384
 - prosvjetiteljstvo: , 385
 - uskrsnuće kao ne-događaj, 385
 - david friedrich strauss: , 385

uskrsnuće kao mit, 385
rudolf bultmann: , 387
uskrsnuće kao događaj u iskustvu učenikâ, 387
karl barth: , 387
uskrsnuće kao povijesni događaj onkraj kritičkog propitivanja, 387
wolffhart pannenberĝ: , 388
uskrsnuće kao povijesni događaj otvoren kritičkom propitivanju, 388
uskrsnuće i kršćanska nada, 390

Pitanja uz 12. poglavlje

Dodatna literatura

13 Nauk o spasenju po Kristu, 393

Kršćanski pristupi pojmu spasenja, 393
spasenje je povezano s isusom kristom, 394
isus krist kao uzor spađene egzistencije, 395
eshatološka dimenzija spasenja, 396
temelji spasenja: , 396
kristov križ, 396
križ kao žrtva, 397
križ kao pobjeda, 401
križ i oprostenje, 405
križ kao moralni primjer, 410

Narav spasenja u Kristu, 415

neki pavlovi slikovni prikazi spasenja, 415
deifikacija, 416
pravednost u božjim očima, 417
autentična ljudska egzistencija, 418
političko oslobođenje, 418
duhovna sloboda, 419

Doseg spasenja u Kristu, 419

univerzalizam: , 420
svi će biti spašeni, 420
samo će vjernici biti spašeni, 420
partikularno otkupljenje: , 421
samo će izabrani biti spašeni, 421

Pitanja uz 13. poglavlje

Dodatna literatura

14 Nauci o ljudskoj naravi, grijehu i milosti, 425

Mjesto čovjeka u stvaranju, 425
pelagijanska kontroverza, 427
‘slobodna volja’, 428
narav grijeha, 429
narav milosti, 430
temelj spasenja, 432

Koncepcija o milosti i zaslugama, 433

- milost, 434
- zasluge, 436
- Nauk o opravdanju vjerom, 437
 - teološki proboj martina luthera, 438
 - luther o vjeri koja opravdava, 439
 - pojam forenzičkog opravdanja, 440
 - calvin o opravdanju, 442
 - tridentski koncil o opravdanju, 443
 - nauk o opravdanju u suvremenoj novozavjetnoj znanosti, 446
- Nauk o predestinaciji, 448
 - augustin iz hipona, 448
 - jean calvin, 449
 - reformirana ortodoksija, 450
 - arminijanizam, 452
 - karl barth, 453
 - predestinacija i ekonomija: weberova teza, 454
- Pitanja uz 14. poglavlje
- Dodatna literatura

- 15 Nauk o Crkvi, 459
 - Rani razvoj ekleziologije, 459
 - Donatistička kontroverza, 460
 - Reformacijske kontroverze, 462
 - martin luther, 463
 - jean calvin, 464
 - radikalna reformacija, 466
 - Krist i Crkva: Neke teme u dvadesetom stoljeću, 468
 - krist je sakramentalno prisutan, 469
 - krist je prisutan po riječi, 470
 - krist je prisutan po duhu, 471
 - Drugi vatikanski koncil o Crkvi, 472
 - crkva kao zajednica, 474
 - crkva kao narod božji, 474
 - crkva kao karizmataska zajednica, 474
 - Oznake Crkve, 475
 - 'jedna', 475
 - 'sveta', 479
 - 'katolička', 480
 - 'apostolska', 483
- Pitanja uz 15. poglavlje
- Dodatna literatura

- 16 Nauk o sakramentima, 487
 - Razvoj sakramentalne teologije, 487
 - definicija sakramenta, 489
 - Donatistička kontroverza: Učinkovitost sakramenata, 492

Djelovanje sakramenata, 494
sakramenti posreduju milost, 494
sakramenti osnažuju vjeru, 495
sakramenti osnažuju zajedništvo i predanje unutar crkve, 496
sakramenti ojačavaju naše povjerenje u božja obećanja prema nama, 498

Euharistija: Problem stvarne prisutnosti, 499
rasprave u devetom stoljeću oko stvarne prisutnosti, 500
transspustancijacija, 501
transsignifikacija i transfinalizacija, 501
konsupstancijacija, 503
stvarna odsutnost: spomen, 503

Rasprava o krštenju djece, 504
krštavanje novorođenčadi briše iskonski grijeh, 505
krštavanje novorođenčadi utemeljeno je savezom između boga i crkve, 506
krštenje novorođenčadi je neopravdano, 506

Pitanja uz 16. poglavlje

Dodatna literatura

17 Kršćanstvo i svjetske religije, 509

Zapadni pluralizam i pitanje drugih religija, 509

Pristupi religiji, 510

prosvjetiteljstvo: religije kao iskvarenje iskonske naravne religije, 512

ludwig feuerbach: religija kao objektivizacija ljudskih osjećaja, 513

karl marx: religija kao proizvod društveno-ekonomskog otuđenja, 514

sigmund freud: religija kao ispunjenje želja, 515

emile durkheim: religija i ritual, 515

karl barth i dietrich bonhoeffer: religija kao ljudski domišljaj, 516

Kršćanski pristupi drugim religijama, 518

partikularizam, 519

inkluzivizam, 520

pluralizam, 523

Pitanja uz 17. poglavlje

Dodatna literatura

18 Posljednje stvari: Kršćanska nada, 527

Teološki razvoj u nauku o posljednjim stvarima, 528

novi zavjet, 528

augustin: dvije države, 529

srednji vijek: joachim iz fiore i dante alighieri, 530

nada u suočenju sa smrću: jeremy taylor, 533

prosvjetiteljstvo: eshatologija kao praznovjerje, 534

ponovno otkriće eshatologije, 534

demitologizacija: rudolf bultmann, 535

teologija nade: jürgen moltmann, 537

etika i eshatologija: helmut thielicke, 538

dispenzacionalizam, 538

Posljednje stvari, 539

pakao, 539

čistilište, 541

nebo, 542

Pitanja uz 18. poglavlje

Dodatna literatura

Rječnik teoloških pojmova, 549

Kazalo imena

POPIS ILUSTRACIJA

KARTE

- 1 Rimsko carstvo i Crkva u četvrtom stoljeću
- 2 Glavna teološka i crkvena središta u Zapadnoj Europi u srednjem vijeku
- 3 Središta teološkog i crkvenog djelovanja u vrijeme europske reformacije

CILJ KNJIGE

Cilj je ove knjige uvesti vas u osnove kršćanske teologije. Ona *pretpostavlja* da niste upoznati s tom temom, te vam *predstavlja* i *tumači* sljedeće aspekte kršćanske teologije:

- njezine vodeće ideje;
- kako su se te ideje razvijale i branile;
- njezin osnovni jezik, napose tehničke termine;
- ključne rasprave koje su utjecale na kršćansku misao u dvama tisućljećima;
- vodeće mislioe koji su tijekom stoljeća oblikovali kršćansku teologiju.

Nakon što proučite ovu knjigu, bit ćete u mogućnosti pristupiti sljedećim aktivnostima:

- čitati i razumjeti naprednija djela iz teologije, uključujući djela glavnih teologa i djela o glavnim teolozima ili područjima teologije;
- koristiti se sve većom količinom teološke građe na internetu*
 - koja je većinom navedena u poglavlju “Teološki izvori na internetu” – i napose web stranicu posvećenu ovoj knjizi;
- osmisлити predavanja i razgovore o kršćanskoj teologiji;
- informirano doprinostiti raspravama i razgovorima u crkvama, sveučilištima, fakultetima i školama;
- uvodno predstavljati, u crkvama i među studentskim slušateljstvom, brojne aspekte kršćanske misli na ispravan i pouzdan način

* Popis internetskih stranica nije naveden u ovom prijevodu, jer su iste bile aktualne u godini izdavanja engleskog izvornika. Nap. prev.

PREDGOVOR

Švicarski teolog Karl Barth nudi nam najbolji pogled na kršćansku teologiju. Ona je, kako on primjećuje, poput toskanskoga i umbrijskog pejzaža, kojemu se divimo zbog pogledâ koji oduzimaju dah. Čak se jasnom čini i najudaljenija perspektiva. Barth je samo jedan od teologa koji je naglasio veliku uzbudljivost koju proučavanje kršćanske teologije može donijeti. Ova je knjiga napisana iz uvjerenja da je teologija jedno od najuzbudljivijih područja koje se može proučavati. Ulaskom kršćanstva u novu fazu širenja, napose u zemlje pacifičkog kruga, proučavanje teologije i dalje će igrati ključnu ulogu u suvremenoj intelektualnoj kulturi. Ono također ima ključnu ulogu za svakog tko želi razumjeti središnje probleme europske reformacije, kao i mnoga druga razdoblja u ljudskoj povijesti.

Jedan suvremeni američki časopis nedavno je, međutim, napomenuo kako je 'većina klera, da ne spomenemo laike, odustala od čitanja teoloških tekstova'. Kao višegodišnji profesor na oxfordskome sveučilištu, predobro sam svjestan da je među sveučilišnim i fakultetskim studentima teologije rijedak ovaj osjećaj ushićenosti i oduševljenja. Oni su uglavnom zbunjeni i smeteni često zbunjujućim jezikom kršćanske teologije, očitom nejasnoćom većine suvremenih djela s toga područja te njihovom prividnom nevažnošću za praktične probleme kršćanskoga života i službe. Kao netko tko vjeruje da je kršćanska teologija među najzahvalnijim, najispunjujućim te najuzbudljivim područjima kojima se netko može baviti, često sam se pitao što učiniti u toj situaciji. Ova knjiga, koja izrasta iz dvaju desetljeća predavanja teologije na dodiplomskom studiju i seminarima oxfordskog sveučilišta, odgovor je na to pitanje.

Očita je potreba za uvodnim djelom kršćanske teologije. Iskustvo nam pokazuje da preveliki broj postojećih uvoda beznadno optimistički pretpostavlja predznanje svojih čitatelja. Ovo dijelom odražava glavne religijske promjene u zapadnoj kulturi. Mnogi studenti koji žele proučavati kršćansku teologiju nedavno su postali kršćani. Za razliku od svojih prethodnika iz prošlih generacija, posjeduju vrlo malo naslijeđenog razumijevanja kršćanstva, njegova tehničkog jezika ili misaone strukture. U sve ih se mora uvesti i sve im se mora objasniti. Stoga ovo djelo pretpostavlja da njegovi čitatelji ništa ne znaju o kršćanskoj teologiji. Sve je prikazano jasno i što je jednostavnije moguće.

Nekima će to značiti da ovome djelu manjka profinjenosti i originalnosti. Ove su kvalitete vrijedne u drugim kontekstima, no nisu prikladne knjizi ovoga tipa. Jednostavnost izraza i jasnoća predstavljanja jesu vrline koje se imalo na umu prigodom pisanja ove knjige. Premda originalnost ima svoje neupitne zasluge u mnogim drugim kontekstima, u knjizi ovoga tipa ona je moguća odgovornost. Originalnost uključuje novost i razvoj; prilikom pisanja ove knjige namjerno sam izbjegavao predstaviti vlastite ideje kao važne. Ukratko, obrazovni razlozi imali su prvenstvo pred svime drugim.

Ovakav pristup neizbježno znači da je rasprava o mnogim pitanjima kršćanske teologije – napose o pitanjima metode – donekle ograničena. Ukoliko bi moje napomene bile imalo korisne, trebalo bi napisati barem peterostruko obimnije djelo od ovoga kako bi se razradile slojevitosti mnogih započetih problema. No, ono o čemu se ovdje radi jest uvod, ocrt, kako bi čitatelji detaljnije razvili pitanja i kako bi barem malo razumjeli ono o čemu se ovdje piše. Moje iskustvo snažno sugerira da će studenti puno lakše shvatiti i znati cijeniti ključne teme, ukoliko se netko potruži objasniti pozadinu rasprave, pitanja kojima se ona bavi i terminologiju koja se u njoj rabi. Pretpostavio sam da čitatelj ne zna ni jedan drugi jezik osim engleskoga, te sam objasnio i preveo svaku latinsku, grčku ili njemačku riječ ili izričaj koji se udomaćio u teološkome rječniku.

Ova knjiga nema namjeru nešto propisivati. Ne želi govoriti čitateljima što treba vjerovati, već im želi objasniti što se vjerovalo kako bi im pomogla zauzeti stav o tim pitanjima, prikazujući im dostupne mogućnosti i njihove povijesne izvore, osposobljujući ih tako za razumijevanje njihovih prednosti i slabosti.

Nema mjesta, nažalost, za raspravljavanje o svakome teološkom razvojnom pravcu, o pokretu ili piscu kojeg bi netko želio uključiti u ovu knjigu. Manjak prostora uvijek me iznova prisiljavao ispustiti neke teme za koje čitatelj smatra da sam ih trebao uključiti, te ne obuhvatiti u potpunosti neka pitanja koja bih želio obuhvatiti. Mogu se samo ispričati zbog tih nedostataka kojih sam predobro svjestan. Izbor tema o kojima će se raspravljati – i način na koji će se o njima raspravljati – temelji se na mome neposrednom iskustvu predavanja i opreznih istraživanja mišljenja studenata u Velikoj Britaniji, Sjedinjenim Državama, Kanadi i Australiji, gdje sam želio otkriti što studenti misle da bi trebalo biti uključeno u ovaj svezak, kao i ono što drže teško razumljivim te je isto potrebno opširnijeg objašnjenja. Ovo istraživanje prošireno je poradi drugog izdanja kako bi uključilo i mnoge doprinose onih uključenih u predavanja iz sustavne teologije; gdje god je to bilo moguće, u ovome novom izdanju uzeti su u obzir njihovi prijedlozi za promjene i poboljšanja. Ovaj proces savjetovanja još uvijek se nastavlja za potrebe trećeg izdanja. U zahvalama su spomenuti oni koji su bili voljni pomoći na ovaj način.

Alister McGrath
Oxford

PREDGOVOR HRVATSKOM IZDANJU

Veliko mi je zadovoljstvo što sam u mogućnosti napisati predgovor hrvatskom izdanju ovog uvoda u kršćansku teologiju. Knjigu sam napisao imajući na umu potpune početnike u ovoj disciplini, te nastojeći dati vrlo jednostavan uvod u neke teme, raprave i osobe unutar kršćanske teologije. Napisao sam je također u uvjerenju da je kršćanska teologija uzbudljiv i važan predmet, te se nadam kako će i moji čitatelji biti potaknuti dijeliti sa mnom ovo gledište.

Brojni su razlozi zbog čega treba detaljnije promišljati o kršćanskoj vjeri. Mnogi kršćani smatraju kako ih teološko promišljanje osobno obogaćuje, te time više cijene svoju vjeru. Veliki teolog, Augustin iz Hipona, često je pisao o izvornome intelektualnom oduševljenju koje prati hrvanje s Bogom. Govorio je o *'erosu uma'* – o osjećaju čežnje za većim razumijevanjem Božje naravi i putova – te o preobražujućem utjecaju koji bi ta čežnja mogla imati na ljudske živote.

Drugi kršćanski pisci naglašavali su praktičnu važnost teologije, napominjući koliko je ona bitna za crkvenu službu. Mnogi tvrde kako su propovijedanje, duhovnost i pastoralna skrb u konačnici utemeljeni u teologiji. Ova zadaća *'promišljanja o Bogu'* događa se na mnogim razinama – u crkvenim vjeronaučnim grupama, u proučavanju Biblije, pri propovijedanju te na fakultetima.

Ovaj kratki, osnovni uvod u kršćansku teologiju, posebno je namijenjen onima koji teologiji prilaze po prvi puta, te pomalo strahuju od teološkog studija. Ova vas knjiga želi uvesti u neke osnovne teme, probleme i osobe unutar kršćanske teologije, te povećati vaš apetit kako biste bili potaknuti željeti saznati još i više. Nadam se da će se ova knjiga pokazati korisnom svima u Hrvatskoj, te u Bosni i Hercegovini, koji žele više naučiti o ovim osnovnim kršćanskim idejama, kao i o njihovu razvoju unutar duge tradicije crkvenoga teološkog promišljanja.

Alister McGrath
Oxford University
Ožujak 2006.

ZA STUDENTE

KAKO SE KORISTITI OVIM DJELOM

Kršćanska teologija jedno je od najprivlačnijih područja koje je moguće studirati. Ova knjiga želi to istraživanje učiniti što je moguće zahvalnijim i jednostavnijim. Napisana je uz pretpostavku da nemate nikakvih saznanja o kršćanskoj teologiji. Naravno, što više prethodno znate, lakše ćete je čitati. Kada dovršite s čitanjem, znat ćete dovoljno kako biste mogli slijediti najstručnije teološke rasprave i argumente, te imati koristi od specijalističkih predavanja i narednih čitanja.

Zbog svoje opsežnosti ona sadrži obimno gradivo – vjerojatno više no što je sadržano u mnogim uvodima ovakve vrste. Ne treba vas plašiti obimnost gradiva ove knjige; ne trebate njime u potpunosti ovladati. Naglasak je na najboljem načinu organiziranja gradiva. Ukoliko se shvati struktura djela – što je dosta jednostavno – učinkovitije će se njime koristiti i studenti i nastavnici. Knjiga je podijeljena u tri glavna dijela. Prvi dio, nazvan ‘razdjelnice’, bavi se povijesnim razvojem kršćanske teologije. Četiri poglavlja pružaju informacije iz povijesti koje uvode u ključne pojmove i ideje, od kojih se neke više neće objašnjavati. Ovaj svezak djeluje po načelu ‘davanja prvog objašnjenja’. Kako bi potpuno razumjeli ključne teološke probleme ove knjige morate ponešto znati o njihovoj povijesnoj pozadini.

Takoder trebate nešto znati o raspravama, izvorima i metodama kršćanske teologije – ukratko: odakle kršćanska teologija crpe svoje ideje. Drugi dio knjige uvodi vas u te probleme i osposobljava za suočavanje s gradivom koje je obuhvaćeno u trećemu dijelu knjige, a koji se bavi glavnim doktrinarnim problemima kršćanske teologije. Ovo je gradivo tematski organizirano te ne biste trebali imati poteškoća u ovladavanju njime i njegovu prilagođavanju svojim potrebama. Ukoliko imate poteškoća, služite se kazalom.

Nije, međutim, potrebno čitati svako poglavlje ove knjige, niti se zahtijeva da poglavlja čitate redom. Svako se poglavlje može smatrati manje ili više samodostatnom jedinicom. Knjiga sadrži unakrsne reference pomoću kojih ćete moći pratiti srodne teme što se pojavljuju u dijelovima svakog poglavlja. Još jednom, ne smijete dopustiti da vas omete opsežnost knjige; ona je *opsežna* jer je *sveobuhvatna* i omogućuje vam pristup svim potrebnim informacijama. Cilj joj je biti takvim referentnim priručnikom u kojemu se sve može naći na jednome mjestu, neovisno o uvidima u druge priručnike; knjigom dakle koja će obuhvatiti sve gradivo koje trebate usvojiti.

Ukoliko se knjigom koristite kako biste se poučili u teologiji, dobro je čitati poglavlja redom kako su napisana. Koristite li se pak knjigom zajedno s predavanjima, lako možete odlučiti koji se dijelovi knjige podudaraju s gradivom kojim se koristi vaš nastavnik. U slučaju nedoumice zatražite uputu.

Susretnete li se s nerazumljivim terminima, imate dva izbora. Najprije, pogledajte rječnik na kraju djela koji vam daje kratku definiciju termina i upućuje vas na raspravu o tome gradivu u tekstu. Drugo, pogledajte kazalo koje će vam dati opširniju analizu ključnih rasprava u svesku.

Za izvore svih važnijih navoda u djelu dane su potpune upute. Poglavlje 'Izvori navoda' omogućit će vam da pronađete navod i opširno ga istražite u njegovu izvornome kontekstu. Puni izvatici mnogih navedenih tekstova nalaze se u paralelno izdanom priručniku, naslovljenom *The Christian Theology Reader*. Prikladne unakrsne reference omogućit će čitatelju dalje razvijati probleme ako to želi.

Konačno, budite uvjereni da je sve u ovoj knjizi – uključujući i njezin sadržaj i raspored gradiva – bilo najprije provjereno među studentskim auditorijem i čitateljima u Australiji, Kanadi, Velikoj Britaniji i Sjedinjenim Državama. Knjiga je, koliko je moguće, prilagođena korisniku. No, i autor i nakladnik pozdravljaju prijedloge studenata i nastavnika k daljnjem poboljšanju ove knjige. Takvi su prijedlozi bili od znatne koristi u pripremi ovoga trećeg izdanja, te očekujemo i prijedloge za četvrto i daljnja izdanja.

ZA NASTAVNIKE

KAKO SE KORISTITI OVOM KNJIGOM

Kršćanska teologija jest predmet koji bi studente trebao oduševljavati. U praksi, i studentu i nastavniku učenje toga predmeta pričinjava teškoće i često ih deprimira. Student je obeshrabren količinom gradiva kojime treba ovladati prije no što ‘zagriže prave zalogaje’, kako mi je jednom rekao neki oxfordski student. Nastavnicima je predmet težak iz dvaju razloga. Prvo, oni žele prikazati i raspraviti zahtjevnije ideje, ali se susreću s tim da ih studenti zbog manjka predznanja nisu u mogućnosti razumjeti i vrjednovati. Drugo, shvaćaju da zbog manjka vremena ne mogu studentima predočiti obimniji sadržaj osnovnog teološkog nazivlja i potrebnog znanja.

Ova se knjiga želi baviti objema poteškoćama i osloboditi nastavnike od često zamarajućeg i omraženog posla predavanja uvoda u teologiju. Ona će vašim studentima omogućiti usvajanje velikog broja informacija u malo vremena. Možda će vam pomoći savjet koji sam dao studentima kako biste stekli predodžbu o uporabi ove knjige. Međutim, iz vaše nastavničke perspektive treba reći sljedeće.

- 1 Sadržaji ove knjige mogu se usvojiti bez vašeg zalaganja. Svako objašnjenje u ovoj knjizi bilo je ispitano i dograđivano na iskustvima studenata u učionicama u Australiji, Kanadi, Velikoj Britaniji i Sjedinjenim Državama – sve dok studenti nisu izvijestili o razumijevanju iznesenih problema bez potrebe za daljnjim vodstvom. Naprimjer, znamo da u Velikoj Britaniji čak i učenici sa šesnaest godina smatraju ovu knjigu smislenom i zanimljivom. Trebali biste potaknuti studente da pročitaju ovu knjigu za stjecanje predznanja prije vaših predavanja tako da biste se u svojim predavanjima mogli baviti složenijim i zanimljivijim temama. Ovaj težak posao upravo je za vas učinjen kako biste vi mogli ugodno predavati.
- 2 Ovo je djelo teološki neutralno; ne zagovara niti jedan denominacijski pravac. Opisuje kritike koje dolaze od strane određenih teoloških stajališta, ali ne kritizira ta stajališta. Ne govori svojim čitateljima što misliti već im želi reći što je bilo naučavano. Zbog toga što je knjiga nepristrana i uravnotežena, omogućuje vam kao nastavniku izgraditi vlastiti pristup ili razumijevanje predmeta. Knjiga će stoga pomoći vašim studentima da *razumiju* Bartha (ili Tomu Akvinskoga, Augustina ili Luthera) ali ne zahtijeva od njih da se *slože* s Barthom (ili s Tomom Akvinskim, Augustinom ili Lutherom). Kao nastavnika, ova vas knjiga postavlja u poziciju suočavanja s klasičnim izvorima kršćanske predaje, uz pretpostavku da vaši studenti, čitanjem ove knjige, steknu dobro razumijevanje temeljnih problema.
- 3 Možda biste željeli primiti k znanju da prva četiri poglavlja ove knjige nude pregled povijesti teologije; sljedeća četiri poglavlja nude pregled aspekata filozofske teologije i pitanja teološke metode; a preostalih deset poglavlja bave se vodećim temama sustavne teologije. Knjiga nastoji obuhvatiti pravedan i reprezentativan izbor doprinosa kršćanskih teologa tijekom dvije tisuće godina.

- 4 Primijetiti ćete da knjiga sadrži brojne navode iz izvornih teoloških djela. Oni su moj slobodan izbor. Važno je naviknuti studente čitati teologe, a ne samo čitati što je o njima napisano. Knjiga ohrabruje studente za suočavanje s izvornim tekstovima i pritom im nudi pomoć. Smatrate li korisnim, možda ćete razmisliti o uporabi dodatnog sveska, naslovljenog *The Christian Theology Reader*, koji pripada ovome djelu, a doživio je drugo izdanje. Ova knjiga omogućava susret s izvorima, pružajući pritom mnogo više pomoći no što je to uobičajeno.
- 5 Ukoliko predajete sustavnu teologiju, tada osobito preporučam da zahtijevate od studenata čitanje prvih šest poglavlja prije no što predavanja počnu. To će im dati predznanje koje će im trebati za razumijevanje vaših predavanja. Na kraju svakog od tih poglavlja pronaći ćete pitanja koja će vam pomoći u prosudbi jesu li studenti razumjeli ono što su pročitali – ili, jesu li uistinu to uopće pročitali!
- 6 Budući da je ovo djelo uvodno, ponegdje su neki problemi spomenuti i objašnjeni više puta. Ovo je moj slobodan izbor koji počiva na iskustvu da neki čitatelji preskoče poglavlja kako bi došli do onih problema koja smatraju važnijima i tako izostave dio važnog gradiva. Ova će knjiga biti najkorisnija čita li je se po redu; ona, međutim, dopušta i druge pristupe.
- 7 Dodatnu predavačku građu za ovaj svezak može se naći na internetu. Web stranica posvećena ovom djelu uključuje potpunu bibliografiju za svako poglavlje i nudi vezu s teološkim izvorima dostupnim na internetu. Oni će se redovito obnavljati. Da dodamo, ova je stranica napravljena kako bi uključila sažetke predavanja, test pitanja i odgovore. Molim vas da posjetite tu stranicu i pogledate nudi li se nešto što bi vam moglo biti od pomoći.
- 8 Autor i nakladnik obvezali su se uznastojati da ovo djelo bude od što veće pomoći i koristi, te pozdravljaju komentare ili prijedloge za njegovo poboljšanje. Bit ćemo vam osobito zahvalni ukoliko nam ukažete na neki pristup pojedinome aspektu kršćanske teologije koji vam pomaže u predavaonici.

Ova je građa dostupna na www.blackwellpublishing.com/mcgrath, prosinac, 2006. Nap. prev.

ZAHVALE

Treće izdanje ove knjige priređeno je na temelju opsežnog iskustva stečenog u predavaonicama pri uporabi prvog izdanja objavljenog 1993., kao i drugog izdanja iz 1997. Obje ove verzije testirane su u predavaonicama u Australiji, Kanadi, Novom Zelandu, Velikoj Britaniji i Sjedinjenim Državama. Autor i nakladnik napose su zahvalni studentima sveučilišta Drew, McGill, Oxford, Teološkog fakulteta u Princetonu, Regent College (Vancouver), Ridley College (Melbourne), Wheaton Chollege (Illinois) i Wycliffe Hall (Oxford) za dragocjene komentare i prijedloge. Također zahvaljujemo na korisnim savjetima prevoditeljima drugog izdanja na kineski, nizozemski, finski, njemački, talijanski i ruski, a o važnim prijedlozima glede jasnoće i uređivanja teksta.

Autor i nakladnik također žele zahvaliti sljedećim osobama zbog neprocjenjive pomoći u obradi djela za ovo novo izdanje, poimence su to; profesor David Cherney (Azusa Pacific University), dr. Cheryl Clemons (Brescia University, Owensboro), profesor David Eaton (Bartlesville Wesleyan College), dr. James Francis (Univeristy of Sunderland), dr. Scott Hahn (University of Steubenville), dr. Tom Halstead (The Master's College, Santa Clarita), dr. Myron J. Houghton (Faith Baptist Theological Seminary), profesor Mark Johnson (Marquette University), dr. Neil N. Jones (Stillman College), dr. John C. Klaasen (Calvary Theological Seminary), prof. Kathryn A. Kleinhans (Wartburg College, Waverly, Iowa), prof. Glenn Kreider (Dallas Theological Seminary), dr. Phil Long (Grace Bible College), prof. Gerald McCulloch (Loyola University, Chicago), dr. Clive Marsh (College of Ripon and York), dr. Timothy Maschke (Concordia University, Wisconsin), prof. Paul K. Moser (Loyola University, Chicago), dr. Christopher Partridge (University College, Chester), prof. dr. Albert Raffelt (Freiburg im Breisgau), dr. Harvey Solganik (Missouri Baptist College), dr. Robert Song (Durham University), dr. Ian Tutton (University of Cardiff), dr. Robert Wall (Seattle Pacific University), dr. Edward Wierenga (University of Rochester), prof. George Wiley (Baker University), dr. Susan Wood (College of St Benedict and St John's University, Missouri).

Autor i nakladnik obvezali su se upotpunjavati ovu knjigu kako u bibliografskom tako i u sadržajnom smislu. Pozdravljamo prijedloge poboljšanja za četvrto izdanje kojeg očekujemo oko 2010. godine.

NAPOMENA AUTORA

Budući da svi nastavnici/studenti neće čitati gradivo redom kojim je napisano, tekst često ponavlja važne izvore i objašnjenja. Time se studentu omogućuje da unutar pojedinog poglavlja dobije dovoljno predznanja za shvaćanje noseće teme poglavlja, bez potrebe za uvidom u druga poglavlja kako bi tu temu razumio.

PRVI DIO

RAZDJELNICE: RAZDOBLJA, TEME I KRŠĆANSKI TEOLOZI

- 1 patrističko razdoblje
oko 100.– 451. godine
- 2 srednji vijek i renesansa
oko 1050.– oko 1500. godine
- 3 razdoblje reformacije i postreformacijsko razdoblje
oko 1500.– oko 1750. godine
- 4 moderno doba
oko 1750. do danas

UVOD

Svatko tko promišlja velika pitanja kršćanske teologije ubrzo otkrije da je mnogo njih već ranije bilo postavljeno. Naprosto je nemoguće baviti se teologijom kao da se njome nitko prije nije bavio. Uvijek postoji trenutak gledanja preko tuđeg ramena za promotriti kako se stvarima bavilo u prošlosti te koji su odgovori bili tada davani. Dio pojma ‘tradicije’ jest volja za ozbiljnim uzimanjem teološkog naslijeđa prošlosti. Karl Barth zaoštreno izražava ovu ideju dok napominje neprekidnu važnost velikih teoloških genija prošlosti u suvremenim teološkim raspravama:

Mi ne možemo biti u Crkvi bez jednako toliko odgovornosti za teologiju prošlosti koliko je imamo za suvremenu teologiju. Augustin, Toma Akvinski, Luther, Schleiermacher i svi ostali nisu mrtvi, već živi. Oni još uvijek govore i zahtijevaju slušanje kao živi glasovi, jer zasigurno znamo da oni i mi zajedno pripadamo Crkvi.

Stoga je važno da čitatelj bude upoznat s prošlošću kršćanstva, a koja daje snažne upute za suvremenu raspravu.

Dio I ovoga djela pruža pregled razvoja kršćanske teologije, određuje ključna razdoblja, teme i osobnosti koje su oblikovale ovaj evolutivni proces. Posebna će se pozornost pridati razdoblju od renesanse do danas, jer je ono imalo najveći utjecaj na zapadnu teologiju. No, uvažavanje barem nekih razvojnih aspekata teologije tijekom patrističkoga i srednjovjekovnog razdoblja jest bitna pozadinska građa za informirano proučavanje suvremene teologije. Stoga je cilj ovog djela istražiti neke od najvažnijih razvojnih aspekata povezanih s tim razdobljima, uključujući sljedeće:

- geografski smještaj središta kršćanske teologije;
- teološke probleme o kojima se raspravljalo;
- teološke škole;
- vodeće teologe tog razdoblja i njihove posebne interese.

U ovome kratkom istraživanju razvoja kršćanske teologije razmatrana su sljedeća formativna razdoblja:

- patrističko razdoblje, oko 100. – 451. (1. poglavlje)
- srednji vijek i renesansa, oko 1050. – oko 1500. (2. poglavlje)
- razdoblje reformacije i postreformacijsko razdoblje, oko 1500. – oko 1750. (3. poglavlje)
- moderno doba, oko 1750 do danas (4. poglavlje)

Postat će nam jasno da je teško povući čvrstu liniju između ovih razdoblja; naprimjer, sporna su pitanja odnosa srednjega vijeka, renesanse i reformacije. Dok neki stručnjaci vide posljednja dva kao nastavak prvoga, drugi ih vide kao samostalne pokrete. Čitatelj bi trebao imati na umu da su sve povijesne razdiobe podložne određenom stupnju proizvoljnosti.

PATRISTIČKO RAZDOBLJE

OKO 100. – 451. GODINE

1

Kršćanstvo ima svoje podrijetlo u Palestini – konkretnije, u području Judeje, a posebno u gradu Jeruzalemu. Ono je sebe razumjelo nastavkom židovstva i na početku se proširilo područjima s kojima je židovstvo bilo tradicionalno povezano, napose s Palestinom. Međutim, ubrzo se proširilo u susjedna područja, dijelom trudom ranokršćanskih misionara kao što je bio Pavao iz Tarza. Do kraja prvoga stoljeća kršćanstvo se učvrstilo u cijelome istočnosredozemnom svijetu i čak je bilo veoma prisutno u gradu Rimu, glavnom gradu Rimskog Carstva. Budući da je crkva u Rimu postala vrlo snažna, nastale su napetosti između kršćanskog vodstva u Rimu i onoga u Konstantinopolu, što je nagovijestilo kasniji raskol između Zapadne i Istočne crkve čija su središta bila u tim središtima moći.

Zbog tog širenja mnoga su područja postala važnim središtima teoloških rasprava. Mogu se izdvojiti tri područja od iznimnog značaja, od kojih su prva dva bila u grčkome govornom području, a treće u latinskom.

- 1 Grad Aleksandrija, danas u Egiptu, pojavio se kao središte kršćanske teološke naobrazbe. S tim se gradom povezivao poseban teološki stil koji je odražavao dugotrajnu povezanost s platonističkom tradicijom. Student će naći upute na 'aleksandrijske' pristupe u područjima kristologije i tumačenja Biblije, a koji odražavaju kako važnost tako i posebnost oblika kršćanstva tog područja.
- 2 Grad Antiohija i okolno područje Kapadocije, danas u Turskoj. U ovom sjevernom području istočnog Sredozemlja kršćanstvo se u ranoj fazi snažno etabliralo. Neka od Pavlovih misijskih putovanja dovela su ga u ovo područje i značajke Antiohije spomenute su na nekoliko mjesta u povelji ove vrlo rane crkve, što je zabilježeno u Djelima apostolskim. Sama je Antiohija vrlo brzo postala vodećim središtem kršćanske misli. Poput Aleksandrije, povezuje ju se s posebnim pristupom kristologiji i tumačenju Biblije. Pojam 'antiohijski' vrlo se često upotrebljava za označavanje ovoga posebnog teološkog stila. 'Kapadocijski oci' bili su snažne teološke ličnosti s ovoga područja u četvrtom stoljeću, napose zbog svojih doprinosa nauku o Trojedinome Bogu.
- 3 Sjeverozapadna Afrika, napose područje suvremenog Alžira. U kasnome klasičnom razdoblju tu se nalazila Kartaga, glavni sredozemni grad i jedno vrijeme snažan politički konkurent Rima u dominaciji nad Sredozemljem. Za razdoblje kršćanskog širenja u ovom području, Kartaga je bila rimska kolonija. Glavni su mislioci s tog područja Tertulijan, Ciprijan iz Kartage te Augustin iz Hipona.

To ne znači da su ostali sredozemni gradovi bili bez značaja. Rim, Konstantinopol, Milano i Jeruzalem također su bili središta teološkog promišljanja iako nijedan od njih nije dostigao značaj ovih dvaju rivala.

Karta 1. – Rimsko carstvo i Crkva u četvrtom stoljeću (nazivi lokaliteta u suvremenoj transkripciji)

OBJAŠNENJE POJMOVA

Pojam ‘patristički’ dolazi od latinske riječi *pater*, ‘otac’ i označava kako razdoblje crkvenih otaca tako i posebne ideje koje su se razvile u tom razdoblju. Pojam nije inkluzivan: niti jedan općeprihvaćeni inkluzivni pojam nije se u knjigama još pojavio. Budući da se sljedeće pojmove često susreće, treba ih spomenuti.

Patrističko razdoblje Ovo je nejasno određen entitet koji je često u uporabi za razdoblje od dovršetka novozavjetnih spisa (oko 100. godine) do Kalcedonskog koncila (451. godine).

Patristika Za značenje ovog pojma uglavnom se uzima teološka disciplina koja se bavi proučavanjem ‘otaca’ (*patres*).

Patrologija Ovaj je pojam nekoć doslovno značio ‘proučavanje otaca’, slično kao što je ‘teologija’ značila ‘proučavanje Boga’ (*theos*). Međutim, ta je riječ nedavno promijenila značenje. Sada se odnosi na priručnike patrističke literature, poput onog od poznatoga njemačkog stručnjaka Johannesesa Quastena, koji čitatelju omogućuju pristup glavnim idejama patrističkih pisaca te s njima povezanim problemima tumačenja.

PREGLED PATRISTIČKOG RAZDOBLJA

Patrističko je razdoblje jedno od najuzbudljivijih i najstvaralačnijih razdoblja u povijesti kršćanske misli. Samo ova značajka dovoljna je zajamčiti mu da nastavi biti predmetom proučavanja još dugo godina. Ovo je razdoblje važno i zbog teoloških razloga. Sve tradicionalne kršćanske crkve – uključujući anglikanske, istočnopravoslavne, luteranske, reformirane i Rimokatoličku crkvu – smatraju da je patrističko razdoblje bitna razdjelnica u razvoju kršćanskog nauka. Svaka od ovih crkava smatra da nastavlja, proširuje i, gdje je to nužno, kritizira stavove pisaca iz rane Crkve. Naprimjer, vodeći anglikanski pisac sedamnaestoga stoljeća Lancelot Andrewes (1555.–1626.) smatra da je pravovjerno kršćanstvo zasnovano na dvama zavjetima, trima vjerovanjima, na četirima Evandeljima te na prvih pet stoljeća kršćanske povijesti.

Ovo je razdoblje bilo od iznimne važnosti za razjašnjavanje mnogih problema. Glavna mu je zadaća bila određivanje odnosa između kršćanstva i židovstva. Pavlove novozavjetne poslanice svjedoče o važnosti ovoga problema u prvom stoljeću kršćanske povijesti, kada se započelo razmatrati mnoge praktične probleme, kao i probleme nauka. Treba li od poganâ (to jest, nežidovâ) zahtijevati obrezanje? Kako ispravno tumačiti Stari zavjet?

U međuvremenu pojavila su se nova pitanja. Među onima koja su u drugom stoljeću zadobila naročitu važnost bilo je pitanje *apologetike* – razumske obrane i opravdanja kršćanske vjere pred njenim kritičarima. Tijekom prvog razdoblja kršćanske povijesti država je često progonila Crkvu. Zadaća Crkve bila je preživljavanje; bilo je vrlo malo mjesta za teološke rasprave dok je sama egzistencija kršćanske Crkve bila upitna. Ova nam napomena pomaže shvatiti zašto je apologetika bila od takve važnosti ranoj Crkvi, posebno u djelima pisaca poput Justina Mučenika (oko 100. – oko 165.) koji je neprijateljskoj poganskoj javnosti želio objasniti i obraniti kršćansko vjerovanje i praksu. Iako je ovo rano razdoblje iznjedrilo neke iznimne teologe – kao što su bili Irenej Lyonski (oko 130. – oko 200.) na Zapadu i Origen (oko

185. – oko 254.) na Istoku – teološke rasprave uistinu su mogle započeti tek kada je nestala opasnost od progona Crkve.

Takvi su uvjeti omogućeni u četvrtom stoljeću, obraćenjem cara Konstantina. 311. godine rimski car Galerije naredio je obustavu službenog progona kršćana. Naredba nije zaživjela što je samo očvrstnulo kršćane u njihovu stavu suprotstavljanja nametanju klasične rimske poganske religije. Galerije je izdao edikt koji je kršćanima dopustio opet normalno živjeti te 'održavati religijske skupove ne čineći ništa što bi ometalo javni red'. Ovaj edikt izričito je odredio kršćanstvo kao religiju i ponudio mu punu zakonsku zaštitu. Zakoniti status kršćanstva, koji je do ovog trenutka bio nejasan, sada je riješen. Crkva se više nije morala boriti za svoj opstanak.

Kršćanstvo je sada bilo legalizirana religija; međutim, to je bila samo jedna od mnogih religija koje su se borile za utjecaj u rimskome svijetu. Do potpune promjene statusa kršćanstva diljem Rimskog Carstva došlo je nakon obraćenja cara Konstantina. Konstantin je rođen 285. u poganskoj obitelji. (Njegova je majka u međuvremenu postala kršćankom, vjerojatno pod sinovljevim utjecajem.) Iako u svom ranom razdoblju nije pokazivao zanimanje za kršćanstvo, čini se da je toleranciju smatrao glavnom vrlinom. Maksencije je preuzeo vlast u Italiji i Sjevernoj Africi te je Konstantin, slijedeći njegov primjer, poveo svoje zapadnoeuropske trupe te pokušao preuzeti vlast u tom području. Ključna se bitka dogodila 28. listopada 312. na Milvijskom mostu, sjeverno od Rima. Konstantin je porazio Maksencija i proglašen je carem. Vrlo kratko nakon toga izjasnio se kao kršćanin.

Tijekom svoje vladavine (306.–337.) Konstantin je uspio pomiriti Crkvu i Carstvo, tako da Crkva više nije živjela u porobljenosti. 321. godine nedjelju je proglasio javnim blagdanom. Posljedica Konstantinova utjecaja na carstvo jest da je konstruktivna teološka rasprava postala javnom stvari. Osim kratkog razdoblja nesigurnosti pod vladanjem Julijana Apostate (361.–363.), Crkva je mogla računati na potporu države. Teologija je stoga izašla iz skrivenog svijeta tajnih crkvenih sastanaka i postala stvar javnog zanimanja i brige diljem Rimskog Carstva. U velikoj su mjeri rasprave oko nauka postale stvar od teološke i političke važnosti. Konstantin je želio u svome carstvu imati jedinstvenu Crkvu i stoga je nastojao da prvenstvo imaju rasprave i utvrđivanje doktrinarnih razlika.

Zbog toga se kasno patrističko razdoblje (od oko 310. do 451.) može smatrati vrhuncem u povijesti kršćanske teologije. Teolozi su uživali slobodu djelovanja bez opasnosti od progona i mogli su iznijeti mnoga vrlo važna pitanja za formiranje nastaloga teološkog konsenzusa unutar crkava. Formiranje tog konsenzusa zahtijevalo je opširnu raspravu i mukotrpan proces učenja u kojemu je Crkva otkrila potrebu suočavanja s neslaganjima i neprekidnim napetostima. No, može se smatrati da se u ovom formativnom razdoblju razvio značajan stupanj konsenzusa, koji se u konačnici očuvao u ekumenskim vjerovanjima.

Patrističko razdoblje očito je od presudne važnosti za kršćansku teologiju. No mnogim se suvremenim studentima teologije ono čini teškim. Ovakvo iskustvo objašnjavaju četiri glavna razloga.

- 1 Neke se rasprave iz ovog razdoblja čine beznadno nevažnima za suvremeni svijet. Premda ih se u njihovo vrijeme smatralo iznimno važnim, suvremenome je čitatelju često vrlo teško poistovjetiti se s tim problemima i razumjeti zašto su pobuđivali toliko pažnje. Zanimljivo je u tom pogledu usporediti patrističko razdoblje s razdobljem reformacije tijekom kojeg su se razvili mnogi problemi koji su od trajne važnosti za suvremenu Crkvu; mnogi profesori teologije smatraju da se njihovi studenti puno lakše poistovjećuju s problemima ovoga drugog razdoblja.
- 2 Mnoge patrističke rasprave ovise o filozofskim problemima i smislene su jedino ako čitatelj poznaje filozofske probleme tog razdoblja. Nekim studentima teologije poznate su barem neke ideje iz Platonovih dijaloga koje su bile dalje razvijane te bile podvrgnute kritikama u sredozemnom svijetu patrističkog razdoblja. Srednji platonizam i neoplatonizam međusobno se vrlo razlikuju, čak i od Platonovih izvornih ideja. Nepoznavanje mnogih filozofskih ideja tog razdoblja predstavlja još jednu zapreku u njegovu istraživanju te mnogim studentima, koji tek započinju studij teologije, otežava vrjednovanje onoga što se zaista dogodilo u nekim patrističkim raspravama.
- 3 Patrističko razdoblje karakterizira veliki stupanj doktrinarne raznolikosti. Bilo je to vrijeme bujanja tijekom kojeg su postupno nastajali razdjelnice i standardi, uključujući dokumente poput Nicejskog vjerovanja, i dogmi poput one o dvije Kristove naravi. Studentima koji su upoznati s relativnom stabilnošću drugih razdoblja kršćanskoga nauka (poput reformacije, u kojem Kristova osoba nije bila glavnim pitanjem) često je strana ova karakteristika patrističkog razdoblja.
- 4 Ovo je razdoblje svjedočilo velikom rascjepu zbog političkih i jezičnih razloga između Istočne crkve grčkog govornog područja i Zapadne crkve latinskog govornog područja. Mnogi stručnjaci naglašavaju značajnu razliku teološkog temperamenta teologâ Istoka i Zapada: prvi su naklonjeniji filozofiji i teološkoj spekulaciji, dok su drugi često neprijateljski raspoloženi prema upletanju filozofije u teologiju i smatraju da je teologija istraživanje nauka koji je dan u Pismu. Slavno retoričko pitanje zapadnog teologa Tertulijana (oko 160. – oko 225.) ‘Što Atena ima s Jeruzalemom? Ili Akademija s Crkvom?’ oslikava taj problem.

KLJUČNI TEOLOZI

U ovoj ćemo knjizi spomenuti određeni broj teologa iz patrističkog razdoblja. Međutim, narednih šest pisaca posebno su važni i zaslužuju biti posebno spomenuti.

JUSTIN MUČENIK (oko 100. – oko 165.)

Justin je vjerojatno najznačajniji među apologetima – kršćanskim piscima drugoga stoljeća koji su branili kršćanstvo od kritika pogana. U svojoj ‘Prvoj apologiji’ Justin je tvrdio da se kod velikih poganskih pisaca mogu pronaći tragovi kršćanske istine. Njegov nauk o *logos spermaticos* (o ‘riječima koji nose sjeme’) vodio je tvrdnji kako je Bog pripremio put za svoju konačnu objavu u Kristu nagovještajima njezine istine u klasičnoj filozofiji. Justin je važan rani primjer teologa koji evanđelje pokušava povezati s nazorima grčke filozofije. Taj je trend povezan napose s istočnim kršćanstvom.

Smatra se da je Irenej rođen u Smirni (danas grad u Turskoj), iako se kasnije nastanio u Rimu. Postao je biskup Lyona oko 178. godine i na tom je položaju bio do svoje smrti, dva desetljeća kasnije. Irenej je posebno poznat po energičnoj obrani kršćanskog pravovjerja od izazova gnoze. Njegovo najznačajnije djelo 'Protiv hereza' (*adversus haereses*) jest obrana kršćanskog razumijevanja spasenja i napose uloge predaje i vjernosti apostolskom svjedočanstvu, a u suočenju s nekršćanskim tumačenjima.

IRENEJ LYONSKI
(oko 130. – oko 200.)

Origen, jedan od najpoznatijih branitelja kršćanstva u trećem stoljeću, postavio je važne temelje za razvoj istočne kršćanske misli. Njegovi glavni doprinosi razvoju kršćanske teologije nalaze se u dvama područjima. U području tumačenja Biblije, Origen je razvio pojam alegorijskog tumačenja, tvrdeći da se doslovno značenje Pisma treba razlučiti od njegova dubljega duhovnog značenja. U području kristologije, Origen je ustanovio tradiciju razlikovanja potpunog božanstva Oca i minornijeg božanstva Sina. Neki stručnjaci smatraju da je arijanizam logičan nastavak ovoga pristupa. Također, Origen je sa žarom prihvatio *apokatastasis* ideju prema kojoj će svako stvorenje – uključujući i čovječanstvo i Sotonu – biti spašeno.

ORIGEN
(oko 185. – oko 254.)

Po podrijetlu poganin iz sjevernoafričkog grada Kartage, Tertulijan se na kršćanstvo obratio u svojim tridesetim godinama. Često ga se smatra ocem latinske teologije jer je izvršio veliki utjecaj na Zapadnu crkvu. Branio je jedinstvo Staroga i Novog zavjeta protiv Marciona, koji je tvrdio da se ovi zavjeti odnose na različite bogove. Time je Origen postavio i temelje nauka o Trojedinome Bogu. Također se snažno opirao ideji da kršćanska teologija ili apologetika budu ovisni o izvanpisamskim izvorima. Jedan je od nagorljivijih ranih zastupnika načela dostatnosti Pisma i napada one koji se za istinsku spoznaju Boga pozivaju na svjetovne filozofe (napose one iz atenske Akademije).

TERTULIJAN
(oko 160. – oko 225.)

Atanazijeva važnost tiče se primarno kristoloških problema koji su bili vrlo važni u četvrtome stoljeću. Vjerojatno dok je još bio u svojim dvadesetima, Atanazije je napisao raspravu *De incarnatione Verbi* ('O utjelovljenju Riječi'), snažnu obranu ideje da je Bog uzeo ljudsku narav u osobi Isusa Krista. Ispostavilo se da je ova tematika, kojoj je Atanazije snažno doprinio, postala od središnje važnosti u arijanskoj kontroverzi. Atanazije naglašava da ako Isus nije pravi Bog, kako je Arije tvrdio, tada su posljedice razorne. Prvo, bilo bi nemoguće da Bog izbavi čovječanstvo jer niti jedno stvorenje ne može izbaviti drugo stvorenje. I drugo, slijedilo bi da se Crkvu treba optužiti za idolatriju jer je redovito štovala i molila se Kristu. Budući da se 'idolatrija' može odrediti kao 'štovanje ljudske konstrukcije ili stvorenja' slijedilo bi da je to štovanje idolatrijsko. Takvi su se argumenti održali i doveli do osude arijanizma.

ATANAZIJE
(oko 296. – oko 373.)

Došavši do Aurelija Augustina, poznatoga kao 'Augustin iz Hipona' – ili samo 'Augustin' – susrećemo se s vjerojatno najvećim i najutjecajnijim umom kršćanske Crkve u čitavoj njezinoj povijesti. Privučen kršćanskoj

AUGUSTIN
IZ HIPONA
(354.–430.)

vjeri propovijedima milanskog biskupa Ambrozija, Augustin je doživio dramatično iskustvo obraćenja. Napunivši 32 godine bez zadovoljenja gorljive želje za spoznajom istine, Augustin jadikuje u milanskom vrtu nad velikim pitanjima ljudske naravi i sudbine. Činilo mu se da u blizini čuje djecu kako pjevaju *Tolle, lege* ('uzmi i čitaj'). Osjećajući da je to Božje vodstvo, pronašao je u blizini novozavjetni spis – Pavlovu Poslasticu Rimljanima – i pročitao sudbonosne riječi 'zaodjenite se Gospodinom Isusom Kristom' (Rim 13,14). Za Augustina ovo je bila posljednja slamka, a njegovo se poganstvo vrlo teško moglo održati. Kako se kasnije prisjetio, 'svjetlo sigurnosti ušlo je u moje srce i nestala je svaka sjenka sumnje'. Od tog trenutka Augustin je posvetio svoje velike intelektualne sposobnosti obrani i učvršćivanju kršćanske vjere, pišući stilom koji je istovremeno bio gorljiv i oštrouman, a govorio je kako srcu tako i umu.

Vjerojatno zbog bolovanja od nekog oblika astme, Augustin je napustio Italiju i vratio se u Sjevernu Afriku te je 395. postao biskupom Hipona (u današnjem Alžiru). Tijekom preostalih trideset i pet godina njegova života pojavile su se mnoge vrlo važne kontroverze u kršćanskoj Crkvi na Zapadu i Augustin je u rješavanju svake od njih imao ključan utjecaj. Zbog njegova pažljivog izlaganja Novoga z avjeta, napose Pavlovih Poslanica, stekao je ugled 'drugog utemeljitelja kršćanske vjere' (Jeronim). Kada se Mračno doba konačno nadvilo nad Zapadnom Europom, Augustinovi su teološki spisi postali temeljem glavnog programa teološke obnove i razvoja, učvršćujući svoj utjecaj u Zapadnoj crkvi.

Veliki dio Augustinovih zasluga jest u razvoju teologije kao akademske discipline. Za ranu se Crkvu ne može reći da je razvila ikakvu 'sustavnu teologiju'. Njezina je glavna zadaća bila obrana kršćanstva od njegovih kritičara (što čine, naprimjer, apologetska djela Justina Mučenika) i u razjašnjavanje središnjih aspekata njezine misli protiv heretika (što čine antignostički Irenejevi spisi). No, glavni razvoj nauka nastao je u prva četiri stoljeća, posebice što se tiče razvoja nauka o Kristovoj osobi i nauka o Trojedinome Bogu.

Augustin je doprinio sintetiziranju kršćanske misli, ponajviše u glavnoj raspravi *De civitate Dei*, 'O državi Božjoj'. Poput slavnog romana Charlesa Dickensa, Augustinova 'Država Božja' pripovijest je o dvije države – zemaljskoj državi i Božjoj državi. Djelo je apologetsko po tonu: Augustin je osjetljiv na optužbe kako je uzrok pada Rima u napuštanju klasičnog poganstva i prihvaćanju kršćanstva. No, brani kršćanstvo od napada, neizbježno je sustavno prikazao i izložio glavne crte kršćanske vjere.

Međutim, može se uz to reći da je Augustin ključno doprinio trima glavnim područjima kršćanske teologije: nauku o Crkvi i sakramentima, izraslomu iz donatističke kontroverze; nauku o milosti, izraslomu iz pelagijanske kontroverze; i nauku o Trojedinome Bogu. Zanimljivo je da Augustin nikada nije istražio područje kristologije (to jest, nauka o Kristovoj osobi) koje bi se bez sumnje obogatilo njegovom respektabilnom mudrošću i oštroumnošću.

Kao što smo već napomenuli, patrističko je razdoblje bilo vrlo važno za oblikovanje kršćanske teologije. Tijekom patrističkog razdoblja, sljedeća područja teologije istraživana su s posebnim žarom.

RAZVOJ
KLJUČNIH
TEOLOŠKIH
PITANJA

Od svojega početka kršćanska teologija prepoznala se kao ona koja je utemeljena na Pismu. Međutim, bilo je nespornost o tome što se treba označavati pojmom 'Pismo'. Patrističko je razdoblje svjedočilo procesu donošenja odluke u kojemu su se postavile granice novozavjetnog opusa – proces inače poznat kao 'formiranje kanona'. Riječ 'kanon' potrebuje objašnjenje. Dolazi od grčke riječi *kanon* što znači 'pravilo' ili 'čvrsta referentna točka'. 'Kanon Pisma' odnosi se na ograničenu i određenu grupu spisa koji su prihvaćeni autoritativnima unutar kršćanske Crkve. Pojam 'kanonski' upotrebljava se kako bi se označili spisi Pisma koji su uvršteni u kanon. Tako je, naprimjer, Lukino Evanđelje proglašeno 'kanonskim', dok je Tomino Evanđelje 'izvankanonsko' (to jest, nalazi se izvan kanona Pisma).

OPSEG
NOVOZAVJETNOG
KANONA

Za pisce Novoga zavjeta pojam 'Pismo' označavao je prvenstveno *spise Staroga zavjeta*. Međutim, u kratkom razdoblju ranokršćanski pisci (poput Justina Mučenika) počeli su označavati 'Novi zavjet', razlikujući ga od 'Staroga zavjeta' tvrdeći da oba imaju jednak autoritet. Do vremena Ireneja bilo je općeprihvaćeno postojanje četiriju Evanđelja; do kraja drugoga stoljeća došlo je do konsenzusa kako Evanđelja, Djela i Poslanice imaju status nadahnutoga teksta. Stoga je Klement Aleksandrijski navodio četiri Evanđelja, Djela apostolska, četrnaest Pavlovih Poslanica (Poslanicu Hebrejima smatrao je Pavlovom) i Otkrivenje. Tertulijan je izjavio da uza 'Zakon i Proroke' ravnopravno stoje i 'evanđeoski i apostolski spisi' (*evangelicae et apostolicae litterae*), te ih oboje treba smatrati autoritativnima za Crkvu. Postepeno je došlo do dogovora oko popisa knjiga koje su prepoznate kao nadahnuti tekst i redosljedom kojim se trebaju pojaviti. Atanazije je 367. napisao *Blagdansku poslanicu* koja je definirala kao kanonske dvadeset i sedam knjiga Novoga zavjeta što ih mi danas poznajemo.

Rasprava se posebice usredotočila na broj knjiga. Zapadna crkva bila je rezervirana po pitanju uključivanja Poslanice Hebrejima smatrajući da istu nije napisao apostol; Istočna crkva bila je pak rezervirana u pitanju knjige Otkrivenja. Četiri manje knjige (2. Petrova, 2. i 3. Ivanova i Judina) često se ispuštalo iz ranih popisa novozavjetnih spisa. Na neke spise, koji se sada nalaze izvan kanona, blagonaklono se gledalo u nekim dijelovima Crkve, premda ih se u konačnici nije univerzalno prihvatilo kanonskima. Primjeri ovoga uključuju prvu Klementovu poslanicu (rani biskup Rima, koji je pisao oko 96.) i *Didache*, kratki kršćanski priručnik o moralu i crkvenoj praksi, napisan vjerojatno u prvoj četvrtini drugoga stoljeća.

Raspored knjiga unutar kanona također je bio predmetom značajnih promjena. U ranoj je fazi došlo do suglasnosti kako Evanđelja moraju imati posebno počasno mjesto unutar kanona te da ih trebaju slijediti Djela Apostolska. Istočna crkva nastojala je sedam 'katoličkih poslanica' (to jest, Jakovljevu, 1. i 2. Petrovu, 1., 2., i 3. Ivanovu, te Judinu) postaviti prije če-

trnaest Pavlovih poslanica (Hebrejima se prihvaćala kao Pavlova), dok je Zapadna crkva stavljala Pavlove poslanice odmah nakon Djela, te iza njih katoličke poslanice. S Otkrivenjem je kanon završavao i na Istoku i na Zapadu, premda je Otkrivenje još neko vrijeme bilo predmetom rasprave u Istočnoj crkvi.

Kojim se kriterijima koristilo pri formiranju kanona? Čini se da je glavno načelo bilo *prepoznavanje*, a ne *pridavanje* autoriteta od strane Crkve. Drugim riječima, tekstovi su prepoznati kao oni koji već imaju autoritet, a ne kao oni kojima se autoritet arbitrarno pridavao. Prema Ireneju, Crkva ne *stvara* kanon; ona *prepoznaje*, *čuva* i *prihvaća* kanonsko Pismo na osnovu autoriteta koji sam kanon već ima. Neki su rani kršćani smatrali da ključnu ulogu u ovom prepoznavanju ima apostolsko autorstvo; drugi su bili spremni prihvatiti knjige koje nisu izravno potjecale od apostola. Međutim, iako su točni detalji o načinu izbora nejasni, poznato je da se u Zapadnoj crkvi kanon formirao do početka petog stoljeća. Sve do vremena reformacije pitanje kanona nije se iznova postavljalo.

ULOGA PREDAJE

Rana Crkva suočila se s velikim izazovom u suočenju s pokretom zvanim gnoza. Ovaj raznoliki i slojeviti pokret, dijelom sličan novovjekovnu fenomenu New age, imao je veliki utjecaj u kasnome Rimskom Carstvu. Trenutno nas ne zanimaju osnovne ideje gnoze; ono što je važno jest da je u mnogim momentima gnoza bila vrlo slična kršćanstvu. Zbog tog su je razloga mnogi ranokršćanski pisci, napose Irenej, smatrali glavnim izazovom. Nadalje, gnostički su pisci željeli tumačiti dijelove Novoga zavjeta na način koji je kršćanske vode dovodio do očaja, a aktualizirali su i pitanja o ispravnom načinu tumačenja Pisma.

U tom kontekstu pozivanje na predaju ili tradiciju bilo je od iznimne važnosti. Riječ 'tradicija' doslovno znači 'ono što je predano ili proslijeđeno' premda isto tako može označavati 'čin predanja ili prosljeđenja'. Irenej je tvrdio da se 'pravilo vjere' (*regula fidei*) vjerno održava u apostolskoj Crkvi i da svoj izraz ima u kanonskim knjigama Pisma. Crkva je vjerno naviještala isto evanđelje od apostolskog vremena do danas. Gnosticima nisu mogli potvrditi takav kontinuitet s ranom Crkvom. Oni su uglavnom domislili nove ideje i neprimjereno ih predstavljali kao 'kršćanske'. Irenej se stoga poziva na kontinuitet službe crkvenog naučavanja i propovijedanja, te crkvenih službenika (napose njenih biskupa). Predaja ili tradicija počela je označavati 'tradicionalno tumačenje Pisma' ili 'tradicionalno predstavljane kršćanske vjere' koje se odražava u vjerovanjima Crkve i njezinim javnim doktrinarnim iskazima. Ovo formiranje vjerovanja kao javnog izričaja crkvenog nauka od iznimne je važnosti, što će biti pojašnjeno u sljedećim poglavljima.

Tertulijan je prihvatio sličan pristup. Pismo je, tvrdio je, moguće jasno razumjeti ukoliko se čita kao cjelina. Međutim, priznao je da su neizbježne nedoumice oko tumačenja njegovih određenih dijelova. Heretici, nejasno je primijetio, mogu učiniti da u manjoj ili većoj mjeri Pismo govori što god oni žele. Zbog toga je crkvena predaja od velikog značaja jer pokazuje način na koji je Pismo bilo primljeno i tumačeno u Crkvi. Stoga se ispravno tu-

mačenje Pisma može pronaći ondje gdje se se održava istinska kršćanska vjera i disciplina. Sličan je stav zauzeo Atanazije koji je tvrdio da se Arijeve kristološke pogreške ne bi pojavile da je ostao vjeran crkvenomu tumačenju Pisma.

Predaja se stoga smatrala apostolskim naslijeđem koje Crkvu vodi i usmjerava k ispravnome tumačenju Pisma. Nije ju se držalo 'skrivenim izvorom objave' uz Pismo, što je Irenej odbacio kao gnostičku ideju. Radije je smatrana sredstvom zajamčenja vjernosti Crkve apostolskomu nauku, a ne prihvaćanja osebujnih tumačenja Pisma.

Jedna od najvažnijih rasprava u ranoj Crkvi ticala se pitanja u kojoj mjeri kršćani trebaju prihvatiti ogromno kulturno naslijeđe klasičnoga svijeta – poezije, filozofije i književnosti. Na koji bi način kršćanski pisci mogli prisvojiti i prilagoditi *ars poetica* ('pjesničko umijeće'), žele li se koristiti takvim klasičnim načinom pisanja za navješćivanje i širenje vjere? Ili sama uporaba takve književne vrste predstavlja izopačenje biti kršćanske vjere? Bila je to rasprava od iznimnog značaja jer je propitivala treba li kršćanstvo okrenuti leđa klasičnomu naslijeđu ili ga prisvojiti, čak i u modificiranome obliku. U pogledu važnosti i interesantnosti ove rasprave, opširno ćemo se osvrnuti na djela najvažnijih spisa koji joj pridonose.

Justin Mučenik, pisac iz drugoga stoljeća, koji je posebno želio istražiti usporednice između kršćanstva i platonizma u svrhu navješćivanja evanđelja, rano je odgovorio na ovo važno pitanje. Za Justina, sjeme božanske mudrosti bilo je posijano diljem svijeta što znači da kršćani mogu i trebaju pronaći evanđeoske aspekte koji se odražavaju izvan Crkve.

Naučavali su nas da je Krist Božji prvorodenac i mi smo ga naviještali kao Logos u kojemu imaju udjela sve ljudske rase. Svi koji žive prema Logosu kršćani su, iako se možda smatraju ateistima – poput Sokrata i Heraklita i drugih Grka. ... Što god su pravnici ili filozofi dobro rekli, to je zbog pronalaženja i promišljanja nekih aspekata Logosa. No budući da nisu poznavali Logos – koji je Krist – u njegovoj potpunosti, često su proturječili samima sebi. ... Što god su svi ljudi dobro rekli pripada nama kršćanima. Jer mi uz Boga štujemo i ljubimo Logos koji dolazi od nerođenoga i neizrecivoga Boga, jer je zbog našeg dobra postao ljudskim bićem kako bi dijelio naše patnje i donio nam iscjeljenje. Svi pisci su istinu mogli vidjeti nejasno, zbog usadenog sjemena Logosa u njih ucijepljenog.

Po Justinu, kršćani su stoga slobodni preuzimati klasičnu kulturu znajući da 'što god je rečeno dobro' konačno vodi k božanskoj mudrosti i uvidu.

Iako je Justinov argument bio važan, veći ga je dio kršćanske Crkve hladno primio. Glavna poteškoća sastojala se u stavu da on zapravo izjednačuje kršćanstvo s klasičnom kulturom, ne naglašavajući dovoljno temelje njihova razlikovanja, te ne ističući da su kršćanstvo i platonizam naprosto dva različita načina gledanja na iste božanske stvarnosti. Justinov je učenik Tacijan (rođen oko 120.) bio sumnjičav prema zaslugama klasične retorike i poezije i obje je smatrao ohrabrujućim zavaravanjem i neobazrivošću prema istini.

ODNOS IZMEĐU
KRŠĆANSKE
TEOLOGIJ E I
SVJETOVNE
KULTURE

JUSTIN MUČENIK,
Apologia I. xlvi. 2–3;
II. X. 2–3; II. xiii. 4–6.

Najoštrija kritika ovog pristupa može se pronaći u spisima Tertulijana, rimskog pravnik iz trećeg stoljeća koji se obratio na kršćanstvo. Što, pitao je, Atena ima s Jeruzalemom? Koja je važnost platonske Akademije za Crkvu? Način na koji je pitanje postavljeno razjašnjava Tertulijanov odgovor: kršćanstvo mora održati svoj posebni identitet izbjegavajući takve svjetovne utjecaje.

TERTULIJAN,
*De praescriptione
haereticorum*, str. 7.

Filozofija daje sadržaj zemaljske mudrosti, ustrajno tvrdeći da je ona tumač božanske naravi i providnosti. Hereze primaju svoje oružje od filozofije. Iz ovog je izvora Valencije, Platonov učenik, crpio svoje ideje o 'eonima' i 'trojstvu čovječnosti'. I odatle je došao Marcionov bog (onaj bolji, blagi bog); Marcion je potekao od stoika. Reći da je duša podvrgnuta smrti znači ići Epikurovim putem. I nijekanje uskrснуća tijela može se pronaći u svim spisima filozofa. Reći da je materija jednaka Bogu znači slijediti Zenonov nauk; govoriti o bogu vatre znači slijediti Heraklita. Isti problemi zaokupljaju i heretike i filozofe. Odakle dolazi zlo, i zašto? Odakle dolazi ljudska narav, i zašto? ... Što Atena ima s Jeruzalemom? Što Akademija ima s Crkvom? Naš sustav vjerovanja dolazi iz Salamonova trijema koji je i sam naučavao da Boga treba tražiti u jednostavnosti srca. Tim gore za one koji govore o 'stoičkom', 'platonskom' ili 'dijalektičkom' kršćanstvu!

Cjelokupno odbacivanje svakog aspekta poganske kulture imalo je prednost u tome što je bilo lako razumljivo. Prema Tertulijanu, kršćanstvo je pokret protiv kulture koji je odbio na bilo koji način biti onečišćen mentalnim i moralnim okruženjem u kojemu je izrastao. No postoje i poteškoće ovakva konzistentno negativnog pristupa. Činilo se da on kršćanima ni ječe pristup uporabi bilo kojega intelektualnog i kulturnoga naslijeđa potrebnog za opravdane ciljeve – naime, za propovijedanje evanđelja. Mnogi su ranokršćanski pisci studirali klasičnu retoriku kako bi poboljšali svoje propovijedanje i pisanje, te tako se osposobili za navješćivanje vjere onima izvan Crkve. Je li Tertulijan ovo isključivao?

Uz ovaj pragmatički pristup može se pronaći i teološki problem. Nema li svaka istinska mudrost svoje ishodište u Bogu? I ako ima, ne trebaju li kršćani priznati tu istinu gdje god se nalazila? Prema kritičarima, činilo se da Tertulijan nudi premalo odgovora na ova pitanja.

Problem je postao važnijim nakon obraćenja rimskog cara Konstantina, koji je otvorio put pozitivnijem vrjednovanju aspekata kršćanskog života i misli u odnosima s klasičnom kulturom. Glede važnosti ovog razvoja moramo detaljnije istražiti njegovu pozadinu. Otkad se kršćanstvo učvrstilo u Rimu u četrdesetim godinama prvoga stoljeća, njegov je zakonski status bio vrlo neodređen. S jedne strane nije bilo zakonski prepoznato i stoga nije uživalo nikakva posebna prava; s druge strane, nije bilo zabranjeno. Međutim, njegov brojčani porast dovodio je do povremenih pokušaja prisilnoga gušenja. Katkad su ti progoni bili lokalni, ograničeni na područje kao što je Sjeverna Afrika; ponekad su pak bili propisani za cjelokupno područje Rimskoga Carstva.

S obzirom na takve uvjete nije neobično što su se mnogi kršćani negativno odredili spram klasičnoj rimskoj kulturi. Bila je to kultura ugnjetavača koji je kršćanstvo želio eliminirati. U ovim okolnostima lako je vidjeti snagu Tertulijanovih argumenata. Prihvatiti rimske kulturne norme bilo je istovjetno izdaji kršćanske vjere. No, ako bi se promijenio odnos između klasične kulture i kršćanstva, snaga Tertulijanovih argumenata mogla bi značajno oslabiti.

Obraćanjem Kostantina, problem odnosa između kršćanstva i klasične kulture poprimio je novu važnost. Rim je sada bio sluga evanđelja; nije li isto s njegovom kulturom? Ako kršćani pozitivno cijene rimsku državu, zašto ne bi bilo isto i s njenim kulturnim naslijeđem? Činilo se kao da su se otvorila vrata mnogim zanimljivim mogućnostima. Prije 313. ovakvu se situaciju moglo samo sanjati. Nakon 313. vodeći kršćanski mislioci – među kojima je nadasve Augustin iz Hipona – smatrali su da je iskorištavanje ovih mogućnosti stvar od izuzetne važnosti.

Nije čudno što je Augustin osmislio odgovor koji je prihvaćen i najbolje ga se može opisati kao 'kritičko prisvajanje klasične kulture'. Za Augustina, situacija je bila usporediva s Izraelovim izlaskom iz Egipta. Premda su iza sebe ostavili egipatske idole, sa sobom su nosili egipatsko zlato i srebro kako bi što bolje iskoristili ta bogatstva za više ciljeve. Na isti način kršćani mogu prisvojiti filozofiju i kulturu Staroga svijeta i osposobiti ih da služe kršćanskoj vjeri. Augustin je utemeljio svoj argument napomenom kako je nekoliko suvremenih cijenjenih kršćana iskoristilo klasičnu mudrost u navješćivanju evanđelja:

Ako su oni koji se nazivaju filozofima, napose platonisti, rekli išta istinito i u skladu s našom vjerom, ne smijemo to odbaciti već iskoristiti znajući da oni to nezakonito posjeduju. Egipćani su posjedovali idole i teška bremena koja su djeca Izraelova mrzila i od kojih su pobjegla; međutim, posjedovali su i gomilu zlata i srebra i odjeće koju su naši stari, napuštajući Egipat, uzeli sebi u tajnosti, hoteći to na bolji način iskoristiti (Izl 3,21-22; 12, 35-36) ... Na isti način, poganski nauk nije u cijelosti sastavljen od pogrešnog učenja i praznovjerja ... On sadrži i neke izvrsne ideje te izvrsne moralne vrijednosti koje bi istina mogla dobro iskoristiti. Uistinu, među njima su nađene i neke istine koje se odnose na štovanje jednoga Boga. To je, tako reći, njihovo zlato i njihovo srebro koje nisu sami izmislili već koje su iskopali iz rudnika Božje providnosti, koji su raštrkani po cijelome svijetu i koji su neispravno i nezakonito osramočeni štovanjem demona. Kršćanin stoga može ove istine odvojiti od njihovih nesretnih poveznica, skloniti ih i pravilno se njima koristiti za navješćaj evanđelja ...

Što su još učinili mnogi među nama dobri i vjerni ljudi? Pogledajte samo bogatstvo zlata i srebra i odjeće koje je Ciprijan – taj elokventni govornik i blagoslovljeni mučenik – sa sobom donio kada je napustio Egipat! I razmislite o svemu što je Laktancije donio, da ne spomenem Marija Viktorija, Optata i Hilarija iz Poitiersa i druge još živuće! I pogledajte koliko su toga Grci posudili! I prije svega toga vidimo da je Mojsije, taj najvjerniji Božji sluga, učinio isto: konačno, o njemu je pisano da 'bijaše poučen u svoj mudrosti egipatskoj' (Dj 7,22).

AUGUSTIN,
*De doctrina
christiana*, II. xl.
60–61.

Bitno je prihvatiti način razmišljanja – ili pisanja, ili govorenja – kojim su se do sada koristili pogani i osloboditi ga za službu evanđelja. Augustin tvrdi da su bitni, neutralni, ali ipak vrijedni načini razmišljanja ili samoi-zražavanja bili iskopani iz ‘rudnika Božje providnosti’; poteškoća se sastoji u njihovome načinu uporabe u poganskoj kulturi gdje su bili ‘nepravo i nezakonito osramoćeni štovanjem demona’.

Augustinov je pristup stoga postavio temelje tvrdnji da sve što god je do-bro, istinito ili lijepo treba staviti u službu evanđelja. Ovaj je pristup pre-vladao Zapadnom crkvom i dao kršćanskim piscima teološke temelje za kritičko prisvajanje književnih rodova čije je podrijetlo bilo izvan Crkve. Uz književne rodove koji su već poznati u Crkvi te su široko prepoznati kao u cijelosti prikladni kršćanskoj uporabi – poput propovijedi i biblijskih ko-mentara – mogu se dodati i drugi čije je kulturno podrijetlo potpuno svje-tovno. Primjeri za to su drama i – da nagovijestimo kasniji razvoj – roman.

Dakle, postavljena je scena za uzajamni odnos kršćanske teologije, litor-gije i duhovnosti s kulturnom tradicijom Staroga svijeta – to je neupitno jedan od najzanimljivijih i napludnijih primjera međusobnoga kulturnog obogaćivanja u intelektualnoj povijesti čovječanstva.

USTANOVLENJE
EKUMENSKIH
SIMBOLA VJERE

Engleska riječ ‘vjerovanje’ [‘creed’] dolazi od latinske riječi *credo*, ‘vjerujem’, kojom započinje Apostolsko vjerovanje – vjerojatno najpoznatije od svih vjerovanja: ‘Vjerujem u Boga ...’ odnosi se na iskaz vjere što sažima glavne točke kršćanske vjere koju svi kršćani dijele. Zbog ovog se razloga pojam ‘credo’ nikad ne upotrebljava za iskaze vjerovanja posebnih denominacija. Oni se najčešće nazivaju ‘vjeroispovijedanja’ (poput luteranskoga *Augsburškog vjeroispovijedanja* ili reformiranog *Westminsterskog vjeroispovijedanja*). ‘Vjeroispovijedanja’ se odnose na denominaciju; ‘credo’ se odnosi na cjelokupnu kršćansku Crkvu i uključuje samo iskaze vjere koje bi svaki kršćanin trebao prihvatiti i koje bi ga trebale obvezati. ‘Credo’ je prepoznat kao sažet, formalan te općeprihvatljiv i autoriziran iskaz glavnih točaka kršćanske vjere.

U patrističkom razdoblju dva su vjerovanja uživala teološki autoritet i poštovanje cjelokupne Crkve. Izgleda da je poticaj njihovu razvoju došao iz potrebe stvaranja sažetka kršćanske vjere, a koji bi bio prikladan za javne prigode od kojih je najvažnija bila krštenje. Rana je Crkva svoje obraćeni-ke krštavala na Uskrs, nakon razdoblja katekumenata, koje je bilo vrijeme pripreme i poučavanja za ovaj trenutak javnog priznanja vjere i predanja. Zahtijevala je da svaki obraćenik koji je želio biti kršten treba javno priznati svoju vjeru. Čini se da su vjerovanja nastala kao jednoobrazne vjeroispovi-jedi kojima bi se obraćenici trebali koristiti u tim prigodama.

Apostolsko vjerovanje vjerojatno je najpoznatiji oblik vjerovanja u zapad-nome kršćanstvu. Dijeli se u tri glavna dijela koja govore o Bogu, Isusu Kristu i Duhu Svetome. Sadrži i dio o Crkvi, sudu i uskrsnuću. Povijesni nastanak ovog vjerovanja je slojevit, a početak mu je u krsnim simbolima vjere. Dva-naest posebnih iskaza ovoga vjerovanja, koji su izgleda konačno oblikovani u osmome stoljeću, tradicionalno su pripisivani apostolima, iako ne postoji